

*Яворська Т.І,
к.е.н., професор,
кафедра економіки підприємств,
Таврійський державний агротехнологічний університет*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНСТИТУТУ ВЛАСНОСТІ У СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

***Анотація:** Розглянуто сутність інституціоналізму та власності як головного інституту економіки. Здійснена оцінка проблем функціонування інституту власності у сільському господарстві.*

***Ключові слова:** інституціоналізм, власність, інститут власності, малий бізнес, сільське господарство.*

Постановка проблеми. Інституціоналізм – напрям економічної науки, відміною рисою якого є врахування при проведенні аналізу економічних систем впливу на них соціальних, політичних, правових проблем тощо. За переконанням П. Саблука, виходячи із того, що інституціональна теорія досліджує економічні, суспільні, правові правила поведінки суб'єктів, організаційні обмеження, сформовані людьми, інституціоналізм – це продукт еволюції та синтезу економічної теорії та інших суспільних наук. Інституції мають розглядатися як множинна категорія – сукупність інституцій (правил) та інститутів (організацій). У трактуванні визначення інституцій вчений схиляється до розуміння їх як правил гри, норм, а інститутів – як організацій, кодексів правил, установ, законів. Інституції (правила, принципи, традиції, ментальність) у суспільному розвитку, ринковому механізмі приймають форму інститутів (власність, закон, організація, установа, конкуренція, регулювання тощо). Таким чином, інституції втілюються в інститутах, а інститути потребують інституцій для забезпечення адекватного потребам суспільства розвитку соціально-економічних формацій [4].

Є різні види концепцій інституціоналізму: соціально-психологічна, соціально-правова, кон'юнктурна, але в економічній теорії та практиці всіх їх об'єднує єдиний психологічний підхід. Сільське господарство, яке завжди відзначалося специфікою своєї діяльності, є вдалим прикладом

функціонування неформальних інституцій, які за визначенням, є засобом координації взаємодії між людьми. Саме вплив психологічних чинників спирається на усталені у суспільстві норми і без його врахування формування ринкових відносин власності у сільському господарстві приречене на невдачу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаторами інституціональної теорії є Т. Веблен, Д. Норт, В. Гамільтон, Дж. Ходжсон, Дж. Коммонс, У. Мітчел та ін.. Формуванню інституціонального підходу до розвитку сільського господарства приділяється увага у дослідженнях вітчизняних науковців В. Андрійчука, В. Бойка, М. Гладія, М. Дем'яненка, С. Кваші, І. Кириленка, М. Кропивка, П. Макаренка, М. Маліка, В. Месель-Веселяка, П. Саблука, М. Федорова, О. Шпикуляка, В. Юрчишина та ін.

Ціль роботи. В кожному секторі економіки діють різні суб'єкти господарювання, але всі вони мають одну головну мету – отримання прибутку. При цьому, згідно з об'єктивною економічною логікою, власники капіталу хочуть вкласти його якомога менше, а отримати прибутку якомога більше. Різниця між витратами й доходами, зрештою, визначає ефективність застосування грошового, людського і матеріально-речового факторів та функціонування капіталу загалом [6, с. 6]. Метою статті є розгляд інституту власності, який передбачає порядок формування економічних відносин і розподілу прибутку в сільському господарстві.

Виклад основного матеріалу. У кожній країні світу функціонує особлива інституціональна система, що має певну структуру. Головним інститутом будь-якої національної економіки є власність, навколо якої складаються відносини володіння, розподілу, перерозподілу, розпорядження, використання, споживання, а також створення, отримання, розподілу та привласнення прибутку від власності як джерела росту добробуту населення країни або, навпаки, зубожіння його основної маси і збагачення лише олігархічного прошарку. Окрім того, інституціональна система (передусім розглядаючи її стосовно України) складається, з точки зору О. Соскіна, із таких важливих груп елементів: 1) Конституція, закони, постанови, нормативно-

правові акти тощо; 2) монополія, конкуренція, мотивація, підприємницьке та інвестиційне середовище, ринкова інфраструктура; 3) кредитна, валютна і податкова системи, бюджет, механізми державного фінансового контролю, дозвільна система; 4) контрактні відносини між суб'єктами господарювання; 5) ділова етика, звичаї, традиції та ін.

Для економічної моделі державно-монополістичного капіталізму характерні деформації не тільки інституту власності, а й таких ринкових інститутів, як фондовий і валютний ринки, ринок робочої сили через привласнення панівною клановою олігархією як додаткового, так і необхідного продукту, що спрямовується на відновлення фізичних потреб працівників (невиплата заробітної плати або мізерний її розмір). Водночас матеріально та фінансово виснажується приватний сектор економіки, і особливо малий та середній бізнес, для розвитку якого створені несприятливі умови: діють ускладнена процедура реєстрації та звітності юридичних та фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, надмірне податкове навантаження, нестабільне законодавство, яке повсякчас змінює умови для бізнесу, і до того ж не в кращий бік. Подібне становище можна пояснити тільки однією причиною: наша держава як головний суб'єкт економічної та законодавчої влади просуває насамперед інтереси фінансово-промислових груп, які зазвичай є монопольними об'єднаннями, незацікавленими в розвитку вільного підприємництва та конкуренції. Зрозуміло, що за функціонування моделі державно-монополістичного капіталізму малому та середньому бізнесу відводиться статус донора ресурсів та доданої вартості [5].

Проблема інституту власності є найбільш гострою для сільського господарства, де малий бізнес займає домінуюче положення. Наприклад, особисті селянські господарства товарного спрямування через відсутність інституційних засад їх підтримки можуть швидше збанкрутувати порівняно з приватно-колективними, кооперативними чи державними структурами. Водночас, у національній аграрній економіці вони виявилися більш конкурентоспроможними, тому що мають можливість швидкого адаптування

до змін внутрішнього та зовнішнього середовища. Фермерські господарства товарно-підприємницького типу спонукають до підвищення ефективності ринку і конкуренція. Тобто, організаційно-правові форми малого бізнесу в умовах трансформаційної економіки відрізняються інституціональними особливостями формування конкурентоспроможності.

В економічній літературі, як правило, виокремлюють одинадцять елементів прав власності, так званий “повний перелік” яких запропонував англійський юрист А. Оноре:

1) право володіння – господарське панування або винятковий фізичний контроль над об’єктом власності;

2) право користування – особисте використання об’єкта власності, здобування його корисних властивостей шляхом виробничого чи особистого споживання;

3) право розпорядження (управління) – прийняття рішень щодо того як і ким може бути використаний об’єкт власності;

4) право привласнення (право на дохід) – привласнення, засноване на попередньому особистому використанні об’єкта власності або на дозволі користуватися ним іншим особам;

5) право на залишкову вартість (право суверена) – абсолютне право на визначення подальшої долі об’єкта власності шляхом відчуження, споживання, продажу, зміни чи знищення тощо;

6) право на безпеку – гарантія захисту об’єкта власності від експропріації;

7) право на перехід об’єкта власності у спадок або за заповітом – можливість користуватися повним набором правомочностей після отримання об’єкта власності у спадок або за заповітом;

8) право на безстроковість – необмеженість володіння правомочностями у часі, якщо інше не зазначено у договорі;

9) право на заборону шкідливого використання – зобов’язання утримуватися від використання об’єкта власності шкідливим для інших способом;

10) право на відповідальність через відшкодування – можливість вилучення об'єкта власності в оплату боргу;

11) право на залишковий характер – можливість “природного” повернення переданих будь-кому правомочностей після закінчення терміну передання [3].

Очевидно, що правовідносини власності треба вважати базовими щодо будь якої суспільної формації. Проте, аналіз правових відносин власності в Україні, як базисного у процесі трансформації, показує суттєві прорахунки навіть на концептуальному рівні. Зокрема, Ю. Губені вважає, що значними є розбіжності в трактуванні відносин власності, окреслення сутності держави та її завдань в економіці та у законодавчій базі, де чимало правових норм входять в колізію з нормами інших діючих законів, нормативні вимоги одних законів дублюються в інших, не визначена чітка відповідальність за невиконання чинних законних вимог та норм. Особливою невизначеністю характеризуються відносини власності на землю [1].

Неефективне використання інституційних земельних відносин проявляється у їх нерегульованості між власниками капіталу-землі і підприємцями-орендарями. За визначенням О. Шпикуляка, це спричинено існуючими інституціями або правилами гри, які спонукають орендаря до безвідповідальності, а у селянина формують стійкий стереотип байдужого ставлення до своєї ж власності як джерела доходу. Він констатує, що інститут власності, який функціонує за існуючих інституціональних умов і національних традицій, є поки що неефективним. Селянин залишається відчуженим від власності на засоби виробництва і праці, тому що не може ефективно впливати на їх використання господарськими структурами [7, с.115]. Треба відмітити, що з нашої точки зору, ця теза повністю не торкається функціонування інституту власності малого бізнесу у сільському господарстві, який виражений у формуванні ефективного власника перш за все з позицій неформальних інституцій – традицій, ментальності, економічно відповідального господарювання.

В. Дієсперов зазначає, що принциповим питанням нинішнього моменту є статус сільськогосподарських працівників. Відбувається масове перетворення їх у підлеглих найманих робітників, батраків, що означає розселення селянства. Вільна натура українця важко сприймає незвичне підпорядкування іншим особам. Микола Костомаров констатував, що наші люди з давніх давен знати не хотіли ні царя ні пана. Розкриття потенціалу селянства відбудеться за умови вільної приватної, а не найманої праці. Приватний характер праці на сьогодні зберігається в господарствах населення (самозайнятість), фермерських господарствах і виробничих кооперативах (самостійна зайнятість) [2]. На наш погляд, із наведеному переліку організаційних форм слід виключити виробничі кооперативи, тому що за економічним і соціальним станом селяни, які працюють у них, не відрізняються від колишніх колгоспників.

Висновки. Процес інституціоналізації приватної власності в сільському господарстві характеризується повільністю через домінування у свідомості селян колективних принципів її використання. Для забезпечення функціонування власності як одного із важливих інститутів ринку необхідне закріплення механізму інституціоналізації права власності у законодавчому порядку і особливо з позицій неформальних інституцій та врахування психологічних чинників.

Література

1. Губені Ю.Є. Економіко-правовий аналіз інституції власника у сільському господарстві / Ю. Є. Губені // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: матер. Тринадцятих річних зборів Всеукр. конг. економістів-аграрників (20-21 чер. 2011 р., м. Київ) / редкол.: П.Т.Саблук та ін.; ННЦ "ІАЕ". – К., 2010. – С.134 – 139.
2. Дієсперов В. С. Український тип сільськогосподарського підприємства / В. С. Дієсперов // АгроІнком. – 2008. – № 5–6.– С. 25–30.
3. Honore A.M. Ownership, Oxford, 1961, p. 112–128.

4. Саблук П. Т. Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері / П. Т. Саблук // Інституціональні засади трансформацій в аграрній сфері: матер. Тринадцятих річних зборів Всеукр. конг. економістів-аграрників (20-21 чер. 2011 р., м. Київ) / редкол.: П.Т.Саблук та ін.; ННЦ "ІАЕ". – К., 2010. – С. 5-38.
5. Соскін О. Чому "тіньова економіка" перебуває в тіні?/ О. Соскін // Економічний часопис. – 1998. – № 1. – С. 48–49.
6. Соскін О. Розрив процесу відтворення на національному рівні як основна причина виникнення проблеми легалізації капіталу / О. Соскін // Економічний часопис-XXI. – 2002. – № 5. – С. 5–7.
7. Шпикуляк О. Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: монографія / О. Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.

***Аннотація:** Рассмотрена сущность институционализма и собственности как главного института экономики. Осуществлена оценка проблем функционирования института собственности в сельском хозяйстве.*

***Ключевые слова:** институционализм, собственность, институт собственности, малый бизнес, сельское хозяйство.*

***Summary:** The essence of institutionalism and ownership as the main institution of the economy. The estimation problems functioning of the institution of ownership in agriculture.*

***Keywords:** institutionalism, ownership, the institution of ownership, small business, agriculture.*